

УДК 316.405

ДЕВІД ЛЕЙН,

професор Кембриджського університету,
Велика Британія

“Кольорова” революція як політичний феномен

Анотація

У статті аналізуються різні форми політичних змін, від путчу до революції, на підставі чого зроблено висновок, що “кольорові революції” були революційними державними переворотами. Обговорюються умови, що сприяють і перешкоджають успіху таких рухів, а також висвітлюються випадки “декрементної відносної депривації”, що провокують населення до бунту. До умов успіху належить згуртована й організована опозиція з альтернативною ідеологією і політичною програмою. Стверджується, що контреліти, перебуваючи при владі, не здійснюють революцій і не сприяють демократичному розвитку. Побічним ефектом просування демократії є те, що автократичні режими навчаються цьому протистояти і, зрештою, послаблюють взаємозв'язки, притаманні громадянському суспільству.

Ключові слова: революція, просування демократії, контреліта, революційний переворот, нерівність і політика

За результатами перетворень в європейських країнах державного соціалізму в період після 1989 року країни Східної Європи утворили кілька чітко окреслених блоків: нові члени Європейського Союзу; країни, що прагнуть членства в ЄС (Україна, Молдова, Грузія і Вірменія), і група відносно слабо реформованих країн (Росія, Білорусь, Киргизія, Узбекистан, Азербайджан і Казахстан). У багатьох із останньої групи країн пізніше відбулися “кольорові” революції: Сербія (2000), Білорусь (2001 і 2006), Грузія (2003), Україна (2004), Киргизія (2005). Символом цих народних протестів став колір (в Україні помаранчевий), за яким можна було визначити їхніх прихильників і характер руху, хоча революцію в Сербії називають “бульдозерною”. У 2005 році аналогічні події були ініційовані в інших країнах зі схожою економічною і політичною траєкторією (Росія, Узбекистан і Казах-

стан), проте або завершилися, навіть не розпочавшись, або були успішно придушені. Понад те, цей феномен не обмежується лише колишніми соціалістичними країнами — у 2005 році свою “кедрову” революцію пережив Ліван, а наступ демократії в Іраку після виборів 2005 року Джордж Буш охрестив “Пурпурною” революцією.

Ці процеси пов’язувалися із попередньою хвилею “переходів від авторитарного режиму” [Schmitter, Karl, 1993: р. 49]. Початком цього руху вважають “Революцію гвоздик” у Португалії (квітень 1974-го), а пік збігся із падінням комуністичних режимів у 1989 році [Schmitter, Karl, 1993]. Однак португальська “революція” була радше військовим переворотом, коли солдати, аби продемонструвати солідарність із народом, встромляли гвоздики в дула своїх рушниць і танкових гармат. Я маю намір показати, що ця схожість із переворотом простежується й у подальших кольорових революціях.

Схожість усіх процесів, названих публікою “кольоровими революціями”, полягає у пропозиції соціально-політичних перетворень, метою яких було впровадження “демократії знизу”. Різні за змістом, вони, втім, мали спільну стратегію: масові протести відбувалися в рамках конституції, покликані розширити форми участі народу у функціонуванні режиму; вони легітимувалися як рух за “більшу демократію”; всі вони мали на меті скидання чинних політичних лідерів; у центрі уваги протестувальників щораз перебували гадані фальсифікації процедури виборів; основну масу учасників мітингів становила молодь, зокрема студентство. Елементом новизни порівняно із традиційними політичними демонстраціями була “оркестровка” подій з використанням сучасних інформаційних технологій — мобільних телефонів, Інтернету — і підтримка місцевих і закордонних ЗМІ. Уже розпочаті демонстрації на підтримку нібито борця за демократію супроводжувалися тією чи тією мірою масовими культурними заходами — рок- і поп-концертами, що допомагали мобілізувати, згуртувати і розважити численну аудиторію.

Розкручування й організація цих масових маніфестацій вимагали значних ресурсів: пропагандисти, музиканти, артисти і навіть організатори й учасники отримували зарплату і харчування упродовж усього процесу. Ці протести були легітимними з точки зору демократії, але чи призвели вони до “демократизації” — це питання окреме. Ще один спірний момент полягає в тому, чим саме є цей тип політичних подій — “народною революцією” чи формою державного перевороту.

Міжнародна перспектива

Ці народні виступи вочевидь були кумулятивні й послідовні в тому сенсі, що попередня вдала протестна діяльність (зокрема, в Сербії й Україні) послугувала позитивною моделлю для подальших демонстрацій¹.

¹ Приміром, Марк Бейсінджер вважає їх “модульним політичним феноменом”, коли кожна акція ґрунтувалася на “емуляції вдалих прикладів попередників” [Beissinger, 2007: vol. 5, No. 2, p. 259].

Однак всі вони мали свої особливості, що впливають із локальних обставин, конфігурації еліт і налаштованості народних мас на мобілізацію. Ці умови визначали, чи існує сприятлива можливість для народної демонстрації і чи буде демонстрація придушена.

Аналіз кольорових революцій потребує розгляду питання в міжнародній перспективі. Прихильники поширення демократії широко використовували працю Джина Шарпа “Теорія влади” (1973) й описані в ній методики протесту. Всі вони користувалися моральною і фінансовою підтримкою із зовнішніх джерел, особливо західних фондів, які підтримують демократичні інститути і процеси. Для підриву підвалин чинного правління Захід використовував форму “м’якої” політичної сили (“soft” political power). Ця політика сягає корінням ідей таких авторів, як Джозеф Най (“М’яка сила: способи досягнення успіху у світовій політиці”, 2004), який обстоював перехід від застосування військової сили і примусу до просування внутрішніх змін шляхом маніпулювання нормами і цінностями громадян. Най стверджує, що демонстрація внутрішніх досягнень і міжнародних звершень Заходу із використанням численних каналів комунікації, найімовірніше, буде виграною для США і Європи. “Привабливість” може стосуватися політичних цінностей (демократія, свобода, справедливість), культурних артефактів (поп-музика, мистецтво) і предметів споживання (“Макдоналдс”, мобільні телефони). Основна стратегія — просування внутрішніх змін шляхом маніпуляції нормами і цінностями громадян. “Користь від застосування м’якої сили радше матимуть країни, які найближче підійшли до глобальних норм лібералізму, плюралізму й автономії, мають найбільший доступ до багатьох каналів комунікації і рівень довіри до яких збільшується завдяки їхнім внутрішнім і міжнародним досягненням. За цими вимірами влади Сполучені Штати і Європа мають суттєві переваги” [Nye, 2002].

Зовнішня політика, ґрунтована на такій точці зору, передбачає використання підтримки об’єднань громадянського суспільства для здійснення зміни режиму в авторитарних державах мирними й легітимними способами. Цієї позиції послідовно дотримувалися всі адміністрації США. У 2005 році Джордж Буш у своїй інавгураційній промові ясно дав зрозуміти, що “пошук і підтримка паростків демократичних рухів та інститутів у кожній нації й культурі — от у чому полягає політика Сполучених Штатів” [Bush, 2005]. Політика експорту “демократизації” є важливою складовою неоконсервативної ціннісної системи, що полягає у створенні світового порядку цінностей, пов’язаних з американським (і їхніх союзників) способом життя. Підтримка кольорових революцій, які оскаржують нібито сфальсифіковані вибори в авторитарних державах, є формою “м’якої сили”. На відміну від португальської “Революції гвоздик” 1974 року, що пропагувала ліві ідеї, тобто не лише демократичні реформи, а й націоналізацію власності, “кольорові” революції за своїм політичним характером були правими. Інсургенти — носії протесту — наголошували на свободі, правах на приватну власність, ринкових механізмах і опозиції державному регулюванню. Понад те, коли це було доречно, вони виступали за приєднання до західних альянсів (таких, як НАТО і ЄС).

Переважна частина західних інтерпретацій “кольорових революцій” (однаковою мірою академічних і журналістських) робили наголос на їхніх позитивних намірах і наслідках і легітимували їх як частину Третьої Хвилі демократизації. Вони “усунули авторитарних лідерів від політичної влади... Таким чином, ми стали свідками несподівано вдалої дифузії електоральних революцій у посткомуністичному світі... коли місце неліберальних лідерів заступили їхні ліберальні опоненти...”. Ці автори демонструють “електоральну модель зміни режиму”. “...[Вибори є єдиним індикатором *демократії* — форми правління, що стала глобальною нормою] [Bunce, Wolchik, 2006: р. 284, 288, 295]. Такі тези межують із наділенням політичною владою виборчого процесу як інструменту неоконсервативної політики. Зводячи визначення “демократії” до вузько потлумачуваного політичного механізму¹, вони залишають за рамками концепції будь-які наслідки політики стосовно суспільно значимих питань, як і постійне обговорення цих питань [Dunn, 2007].

Критики стверджують, що події, які на перший погляд видаються народними революціями, — це насправді замасковані державні перевороти. Опозиційні сили, контреліти, нездатні ефективно мобілізуватися проти чинних урядів, зорганізують революційні події, щоби створити собі підтримку й легітимувати передання влади шляхом загальних виборів. Наталя Нарочницька стверджує, що “глас народу” — насправді незаконне використання сучасних засобів масової інформації (телебачення, радіо і преси) для створення громадської думки і примусу до політичних змін [Оранжевые сети, 2008]. Неурядові організації з могутніми спонсорами перетворилися на політичні органи, що діють радше на основі мереж і ЗМІ, ніж як породження громадянського суспільства, що виступають від імені його громадян. Спонсори², прямо чи побічно фінансовані іноземними урядами, взяли участь у діяльності інсургентів, визначаючи демократію згідно із власними концепціями і перебільшуючи масштаби фальсифікацій на виборах, аби підтримати й легітимувати державний переворот і отримати з нього політичні дивіденди.

Звинування у “фальсифікації” іноді висувається ще до завершення підрахунку голосів і є продовженням кампанії з дискредитації чинної влади. Екзит-поли стають політичним інструментом, і щойно пролунає заява про фальсифікацію виборів, її одразу підхоплюють ЗМІ. Наприклад, в Україні перші твердження про “фальсифікацію виборів” ґрунтувалися на проведенні у жовтні й листопаді 2004 року екзит-полах, котрі вказували на перемогу опозиційного кандидата Ющенка. Ці твердження створюють політичну обстановку — “самозрозумілі” політичні припущення, — коли все зводиться до того, що мала місце фальсифікація виборів. У разі невдалої “революції” у

¹ Докладніше питання досліджено у: [Fish, 2005: р. 18].

² Приміром, в Україні активно діяли Фонд “Відродження” Сороса, Агенція США з міжнародного розвитку (USAID), “Freedom House”, Фонд Карнегі, Національний фонд демократії (National Endowment for Democracy), “Transnational Democracies”, Вестмінстерський фонд.

Вірменії в лютому 2008 року, що її очолював колишній Президент Левон Тер-Петросян, усупереч заявам міжнародних оглядачів про те, що вибори були близькі до європейських стандартів і мало місце лише кілька відхилень від норм, у репортажах опозиційних ЗМІ стверджувалося, що вибори супроводжувалися “скандалами, залякуванням і маніпуляціями” [Manutscharjan, 2008]. Подібно до інших розглядуваних у статті феноменів заворушення у Вірменії мали характер спроби державного перевороту, зініційованого колишнім політиком за підтримки натовпу, чисельність якого, за різними оцінками, коливалася від 10 до 50 тис. осіб.

Те, що у ЗМІ зображували як “волю народу”, насправді було демонстрацією під орудою еліти. Хоча маси можуть бути охоплені ейфорією революційних ідей, у політичному смислі вони є інструментом місцевих контреліт, часто підбурюваних іноземцями, котрі мають власну програму дій. У разі успіху такої революції відбуваються не масштабні соціально-політичні зміни, а ротація еліт у результаті повалення колишніх правителів або кооптація їх у нову структуру еліт.

Феномен кольорової революції — це новий тип політичного руху, який варто вбудувати в парадигму політичних змін. По-перше, розгляньмо різноманітні форми політичних змін. По-друге, звернімося до концептуалізації кольорових революцій як нового типу революційної діяльності, зокрема революційного перевороту — комбінації масових протестів із державним переворотом. По-третє, розгляньмо визначальні чинники, що ведуть до виникнення феномена кольорової революції. І нарешті, розгляньмо, наскільки успішними взагалі можуть бути кольорові революції.

Типи політичних змін

Аналізуючи політичні зміни, можна виокремити такі форми, як путч, державний переворот і революція. Для визначення цих типів політичних змін використовують такі критерії:

- тип організації політичної активності;
- рівень участі населення;
- наміри інсургентів і політичних контреліт;
- наслідки.

У таблиці 1 зведено визначення різноманітних типів політичних змін у термінах організації, рівня участі населення і намірів інсургентів/контреліт. Путч можна визначити як раптове нелегітимне повалення правлячої еліти іншою елітою-конкурентом (наприклад, запровадження воєнного режиму замість політичного); рівень участі населення при цьому низький, мета інсургентів полягає в заміні наявної еліти новою. Державний переворот — нелегітимна заміна одного набору керівників новим або реставрація старого (приміром, заміна правлячої фракції політичної партії іншою фракцією тієї самої чи іншої партії). Обидва ці політичні процеси потребують відносно малої участі населення як у поваленні, так і в захисті чинної влади, і жоден із них не передбачає суттєвого впливу на соціальне або економічне життя.

Таблиця 1

**Типи політичних змін:
путч, державний переворот, політична/соціальна революція**

Тип політичних змін	Тип організації	Рівень участі населення	Мета інсургентів/контреліти	Наслідки у разі успіху
Путч	Під проводом контреліти	Низький	Зміна еліти	Нова еліта
Державний переворот	Під проводом еліти чи контреліти	Низький	Відновлення правлячої еліти	Нові люди у лавах правлячої еліти
“Класична” політична/соціальна революція	Під проводом контреліти	Дуже високий: масовий імпульс знизу	Погасити невдоволення народу шляхом фундаментальної зміни політичного класу і соціально-економічної системи	Новий політичний клас; реформовані інститути, у тому числі відносини власності

Революція – складніший процес. Чарльз Тілі визначає “революцію” як “примусове передання влади в державі, в перебігу якого щонайменше два чітко розрізніювані конкурентні блоки висувають несумісні претензії на контроль над державою, а певна значна частина населення, підвладна юрисдикції держави, погоджується з вимогами того чи того із блоків” [Tilly, 1993: р. 234]. Схоже визначення наводить Гудвін (див.: [Goodwin, 2001]), який визначає революцію як будь-який випадок, коли народний рух позаконституційним або насильницьким шляхом повалює державу чи уряд. Проте ці підходи ігнорують тип соціального руху, рівень участі населення і політичну мету інсургентів. Є різні види “революцій”¹. Максималістське визначення соціальної чи політичної революції включає як обов’язковий атрибут не лише участь мас, а й ідеологію, котра зумовлює фундаментальну зміну політичного класу і соціально-економічної системи. Крім того, в результаті приходу до влади нового політичного класу соціальна й економічна системи зазнають суттєвих змін. Найвідоміший апологет цієї позиції, Т.Скочпол (1979), акцентує трансформацію державної та класової структур суспільства [Skocpol, 1979: р. 4].

За фактом ми вже знаємо, що кольорові революції були чимось більшим, ніж палацові путчі, але це були не класичні революції. По-перше, локомотивом радикальних змін виступали не низи, а еліти або контреліти наявних політичних класів. Соціальні трансформації “згори донизу” не можна кваліфікувати як “революцію” (див.: [Tilly, 1992: р. 9]), бо тоді претенденти на владу за визначенням не можуть бути частиною державної адміністрації. По-друге, їхнім результатом стала зміна людей у владі та зсуви в зовнішній

¹ Зокрема, Тантер і Мідларські розрізняють чотири типи “революцій”: масова революція, революційний переворот, реформаторський переворот, палацова революція (див.: [Tanter, Midlarsky, 1967: vol. 11, No. 3, p. 265]).

політиці й міжнародних орієнтаціях, але системні відносини, зокрема належність власності, не змінилися.

Кольорові революції не вкладаються в рамки описаних вище моделей. Керівна роль контреліт, що мають за мету зміну еліти, характерна для путчу і державного перевороту. Однак, на відміну від цих двох процесів, відмітною рисою кольорових революцій є високий рівень участі населення. При цьому за ними не стоїть жодна політична теорія масштабних соціальних перетворень, тому їх не можна віднести до категорії класичних революцій. Їхнім політичним завданням були не зміна класів і трансформація майнових відносин, а радше заміна однієї еліти на іншу. Інсургенти всіх кольорових революцій, за винятком хіба що сербської, прагнули того, щоби керівництво країни змінити іншим, таким, що виконає обіцянки й здійснить перехід від комунізму до капіталізму і демократії — те, чого не зробили наявні посткомуністичні еліти. Істотні відмінності від стандартного державного перевороту виявляються в ролі керівництва, високому рівні участі населення і фінансуванні із зовнішніх джерел. На відміну від класичної революції, у цих феноменах відсутній революційний клас, що просуває ідею соціально-політичних перетворень знизу.

Кольорові революції можна віднести до ще одного типу політичних змін: “революційного державного перевороту”. Кольорові революції не спричинилися до системних змін типу режиму (всупереч вимогам багатьох своїх прихильників); їхньою метою було привести до політичної влади нових людей. Має місце залучення широких мас, що робить цей рух більш ніж “державним переворотом”. Можна провести межу між таким переворотом і соціальною чи політичною революцією. Якщо в революційному державному перевороті населення бере участь в ролі пасивної “аудиторії”, в політичній революції населення (у формі автономних асоціацій громадянського суспільства) робить позитивний внесок у політичну діяльність, вимагаючи масштабних соціальних змін. Зрештою, дуже важливим є результат. Якщо наміри інсургентів не реалізуються згодом у структурні перетворення, політичну революцію не можна вважати такою, що здійснилася. Таким чином, можна розрізнити соціальну/політичну революцію і державний переворот на хвилі масових протестів.

Революційний державний переворот

Революційний державний переворот — це зміна політичного керівництва, ініційована внутрішніми чи зовнішніми контрелітами за посередництва широких мас населення. У цьому процесі бере активну участь еліта (або контреліта) і залучається населення (маси), але як “аудиторія”. Наміри інсургентів полягають у погашенні народного невдоволення, проголошенні цілей перетворень і здійсненні всього цього шляхом не переформування соціально-економічного ладу, а оновленням еліти. Грунтом для протестних дій мас можуть послугувати реальні економічні й соціальні проблеми: зниження рівня життя, вади системи охорони здоров'я, несправедливий роз-

поділ благ і землі, безробіття¹. Характеристики цього типу процесу наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Революційний державний переворот

Тип політичних змін	Тип організації	Рівень участі населення	Мета інсургентів/контреліти	Наслідки у разі успіху
Революційний державний переворот	Під проводом контреліти	Високий. Участь у ролі аудиторії	Погасити незадоволення народу. Мета еліти: оновлення правлячої еліти; для широких мас: зміна лідерів і пріоритетів	Нові люди в лавах правлячої еліти

Докази того, що вдалі “революції” слід вважати переворотами, простежуються в біографії лідерів, які прийшли у результаті їх до влади. У Сербії опонентами Милошевича були провідні політики. Наприклад, Воїслав Коштуниця, який позиціонував себе як опозиційний Милошевичу кандидат, напередодні заснував антикомуністичну і прозахідну Демократичну партію. Іншим знаним представником опозиції був Томіслав Ніколіч, який від 1999 до 2000 року обіймав посаду заступника прем’єр-міністра в коаліційному уряді Югославії. У Грузії внаслідок заворушень до влади прийшли Зураб Жванія, Ніно Бурджанадзе і Міхаїл Саакашвілі, які обіймали посади в Парламенті, а Саакашвілі за Шеварднадзе був міністром (юстиції). В Україні до влади прийшов Віктор Ющенко, який за часів Кучми був і главою Національного банку, і прем’єр-міністром. До нього приєдналася Юлія Тимошенко, сама провідний економічний “олігарх”. У Киргизії провідні ролі в русі за повалення уряду Аскара Акаєва грали колишній прем’єр-міністр Курманбек Бакієв, чиє піднесення розпочалося ще за часів СРСР, і Роза Отунбаєва, колишній міністр закордонних справ. Більшість позитивних оцінок “народних революцій” ігнорує літературу про конкуренцію еліт і кланоподібну природу політики в Грузії, Киргизії та Україні².

Розглядаючи кольорові революції як революційні перевороти, можна пояснити не лише їхній внутрішній характер, тобто керівну роль внутрішньої еліти, а й зовнішній. Це дає змогу визначити місце організацій на кшталт ОБСЄ/USAID і фінансованих з-за кордону НУО як таких, що планують і діють в інтересах Заходу, виступаючи агентами м’якої політики — “просування демократії”. ОБСЄ і схожі організації, такі як ODIHR (Office for Democratic Institutions and Human Rights — Бюро демократичних інститутів і прав людини), зробили своїм пріоритетним завданням просування

¹ С.Радниць вказує на несправедливий розподіл землі як причину незадоволення і протестів у Киргизії (див.: [Radnitz, 2006: p. 142–143]; з приводу безробіття в Україні див.: [Lane, 2008: vol. 10, p. 525–549]).

² С.Радниць стверджує (і це узгоджується з викладеними тут судженнями), що рушійною силою революції в Киргизії були локальні еліти, переможені кандидати, їхні знайомі, сусіди та члени сімей (див.: [Radnitz, 2006: vol. 17, No. 2, p. 137]).

демократії, яку розуміють під кутом зору прав виборців і корупції в уряді. При цьому вони практично не згадували про соціальний захист, право на працю і добробут і зовсім не критикували численних економічних порушень, що мали місце в перебігу процесу приватизації.

Кольорові революції мали характер “ланцюгової реакції”, коли “успіх” однієї слугував іншим спонукою до дії (див.: [Beissinger, 2007: р. 260]). Проте важливими визначальними чинниками були також структурні особливості та психологічні настрої населення. Мобілізація народних мас на боротьбу проти чинного режиму зумовлюється засадовим соціально-економічним розширенням або марними очікуваннями, що їх контролєти перетворили на політичний капітал. Відмінності в цих структурних і психологічних атрибутах допоможуть пояснити перемоги і поразки кольорових революційних переворотів.

Результати “революції”

Проблему, втім, становить з’ясування того, якою мірою перші бунти були прикладом для наступних: наскільки “приклад” інших копіювався, модифікувався або ігнорувався в революційних країнах. Також треба проаналізувати, якою мірою люди можуть бути схильні або налаштовані наслідувати приклад і чому. Щоб знайти пояснення, чому одні домоглися успіху, а інші зазнали поразки, потрібно перегрупувати різноманітні політичні феномени вже за іншими критеріями.

У таблиці 3 наведено відмінності між результатами кольорових революцій. Зміни у складі політичної еліти розглядаються окремо від подальшого політичного/економічного розвитку. Країни об’єднано в групи залежно від рівня участі населення. “Масову участь” не слід ототожнювати із “просуванням народної демократії”, оскільки ця участь може бути зумовлена незадоволенням іншого штибу — регіональним, етнічним, класовим, міжгенераційним конфліктом. Крім того, учасників можуть спонукати емоції, ба навіть корисливість¹.

Таблиця 3

Підсумки кольорових революцій

Зміни у правлячій еліті	Рівень участі населення в масових заходах		Підсумкові зміни у політичній системі
	Низький	Високий	
Жодних	Білорусь, Росія, Казахстан, Узбекистан, Азербайджан	Китай	Жодних
Деякі вже є і тривають		Україна, Киргизія	Незначні
Великі		Сербія, Грузія	Великі

¹ Отримані у фокус-групах дані стосовно мотивів учасників революції в Україні наведено в: [Lane, 2008].

Щоби розставити країни в потрібні місця в таблиці, довелося провести чималу дослідницьку роботу. У п'яти країнах (Білорусь, Росія, Казахстан, Азербайджан і Узбекистан) народні протести проти режиму провалилися. У Китаї протести мали відносно широкий розмах (у тому плані, що демонстранти паралізували центр столиці), але істотних змін режиму не відбулося. В Україні демонстрантам удалося домогтися обрання на посаду Президента Віктора Ющенка, змінивши в такий спосіб головного гравця в політичній еліті, однак подальші політичні зміни виявилися мінімальними. У Киргизії в результаті протестного руху, що зародився на півдні країни, був відсторонений від влади клан Акаєвих, на зміну якому прийшли до влади інші клани. Рушійною силою тамтешньої Тюльпанової революції були “інтереси незалежного бізнесу, неформальні мережі й патронажні зв'язки... [котрі] залишилися такими ж сильними після [відходу колишнього Президента Акаєва]”. У підсумку революція не затркнула наявних корупційних схем, і “судячи з усього, березневі події... в основному поглибили політичну нестабільність в Киргизії, бо призвели до збільшення кількості політичних убивств і злочинів, здійснюваних натовпом” [Radnitz, 2006: р. 132–133]. Наступник Акаєва, Бакієв, визнав “неоднозначно обраний” парламент (результати виборів до якого Верховний Суд визнав нечинними), і новий режим діяв як “засіб захисту приватних інтересів своїх членів”. Як стверджує Радніц, це була не зміна режиму, а “перехід влади” [Radnitz, 2006: р. 140, 133]. Навіть щодо виборчих процедур вибори 2007 року були неадекватними – правляча партія, яка набрала лише 49% голосів, отримала 71 місце із 90, а головна опозиційна партія не отримала жодного місця. Причиною цього була виборча система, за якою до парламенту потрапляли лише партії, що набрали мінімум 5% голосів плюс іще принаймні 0,5% у кожному регіональному виборчому окрузі – відверто дискримінаційні умови для регіональних партій. У попередньому звіті ОБСЄ вибори стримано іменовалися “втраченою можливістю”, а виборча система – “не звичайною”¹.

У Сербії та Грузії опозиції вдалося суттєво змінити особовий склад уряду. У Сербії відбувся значний зсув зовнішньополітичної орієнтації у бік Заходу. У Грузії за Президента Міхаїла Саакашвілі було взято більш неоліберальний курс поряд із посиленням держави. Хоча Саакашвілі прийшов до влади як великий демократичний реформатор, уже невдовзі опозиція звинуватила його у переслідуванні опонентів і обмеженні свободи ЗМІ (див.: [Vogers, 2005]). У 2008 році, після невдалого наступу на сепаратистську Південну Осетію, лідери опозиції організували демонстрацію чисельністю близько 20 000 осіб, вимагаючи “президентських і парламентських виборів, реформ виборчої системи, свободи ЗМІ і звільнення політичних в'язнів”². Опозиція, очолювана “Рухом за єдину Грузію”, інкримінувала режиму Саакашвілі політичні убивства й арешти з політичних мотивів [Beselia, 2008].

¹ На підставі звіту спостерігачів на виборах у Киргизії, наведеного в: [Paune, 2008: р. 7].

² За словами лідера опозиції Екі Беселія, цит. за: [Morning Star, 2008].

Очевидно, що зміна режимів після кольорових революцій не завжди призводила до більшої демократизації, навіть у термінах “виборчої політики” у вузькому сенсі.

Вирішальні чинники успіху і провалу

Перед нами політична і соціологічна загадка: як пояснити, чому, хоча інсургенти мали схожі цілі (тобто просування демократії), результати їхньої діяльності настільки різні. Для пояснення успіху чи провалу проголошеного діячами кольорових революцій просування демократії виокремимо три основні вирішальні чинники: схильність еліт і населення до радикальних змін; ідеологічна мобілізація і просування своєї політики; практичні політичні альтернативи наявному стану речей. Вивчивши ці три чинники в контексті постсоціалістичних країн, ми зможемо зрозуміти причини виникнення кольорових революцій і успіху або провалу їх.

Схильність населення

Схильність до змін значною мірою є наслідком результатів перетворень. Передбачається, що в країнах, де політика перетворень призвела до безробіття, бідності та зниження стандартів життя, спостерігається схильність населення до змін. Серед розглядуваних країн найменше економічне життя постраждало у Білорусі й Китаї, де збереглися багато економічних і політичних структур державного соціалізму. Росія, Грузія, Україна і Сербія попервах пережили суттєве зменшення валового національного продукту і збідніння значної частини населення.

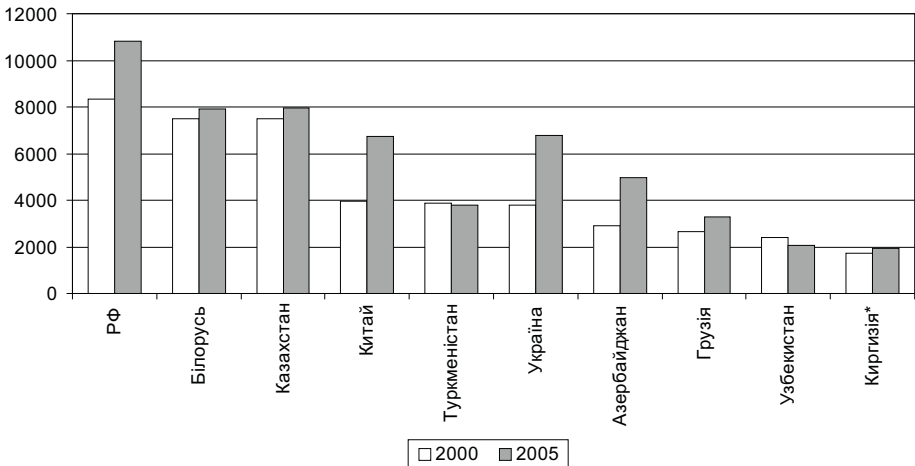

Рис. 1. Валовий внутрішній продукт на душу населення, перерахований за ППС, дол. США (2000, 2005)

Джерела: для 2005 року: [Human Development, 2007/2008: р. 228–230; для 2000 року: [Human Development, 2002: р. 149–150].

* Для Киргизії дані за 2000 рік відсутні, наведено дані 2003 року [Human Development, 2003: р. 219].

Як показано на рисунку 1, у період між 2000 і 2005 роками ВВП у більшості постсоціалістичних країн збільшився й лише в Узбекистані знизився. Однак ці цифри нічого не говорять про розподіл благ і прибутків, що за соціалізму був відносно рівномірним і зіставним із європейськими “державами загального добробуту”.

Як показано на рисунку 2, на даний момент у багатьох із цих країн (Китай, Туркменія, Грузія і РФ) рівень нерівності практично такий само, що й у США (або дещо вищий у випадку Китаю), і набагато вищий, ніж у державах загального добробуту, наприклад Данії.

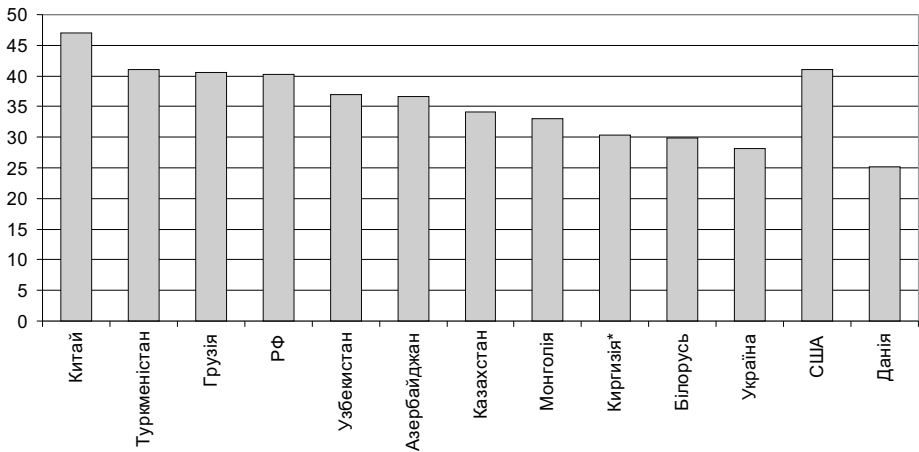

Рис. 2. Рівні розподілу доходів: індекси Джині (2001–2003)

Джерело: [Human Development, 2007/2008: р. 281-284].

Коефіцієнт Джині показує співвідношення між найбагатшими 10% і найбіднішими 10% населення. Значення 0 відповідає абсолютній рівності, значення 100 — абсолютній нерівності.

Рисунок 3 показує, що навіть за ці чотири роки середня тривалість життя істотно знизилася, збільшившись лише в Китаї, Білорусі й Казахстані.

На рисунку 4 показано співвідношення між ВВП і національним добробутом, вимірюваним за індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП). При цьому рівень розвитку людського потенціалу віднімають із показника ВВП; таким чином, низький показник ВВП (скажімо, 100) мінус високий рівень ІРЛП (приміром, 25) дає нам у результаті 75. Чим вищий цей показник, тим ефективніше використовується ВВП для розвитку людського потенціалу. Зауважмо, що всі постсоціалістичні країни, крім Казахстану і Російської Федерації, мають відносно високі показники. Однак в період від 2000 до 2005 року для всіх цих країн, за винятком Узбекистану і Білорусі, де суттєва роль у розподілі ресурсів залишається за державою, вони істотно знизилися.

Ці дані показують, що загальні соціальні умови погіршувалися в усіх країнах, крім Білорусі та певною мірою, Китаю (хоча нерівність доходів у Китаї зростала загрозливими темпами). Особливо вражає Росія, чий прибу-

ток збільшився, але при цьому середня тривалість життя скоротилася, а індекс ВВП-ІРЛП негативний.

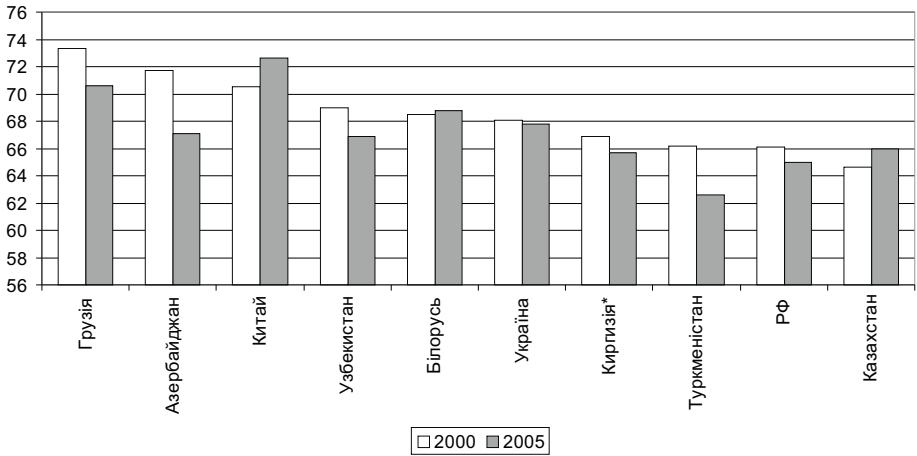

Рис. 3. Середня тривалість життя (2000, 2005)

Джерело: [Human Development, 2007/2008: p. 281–284].

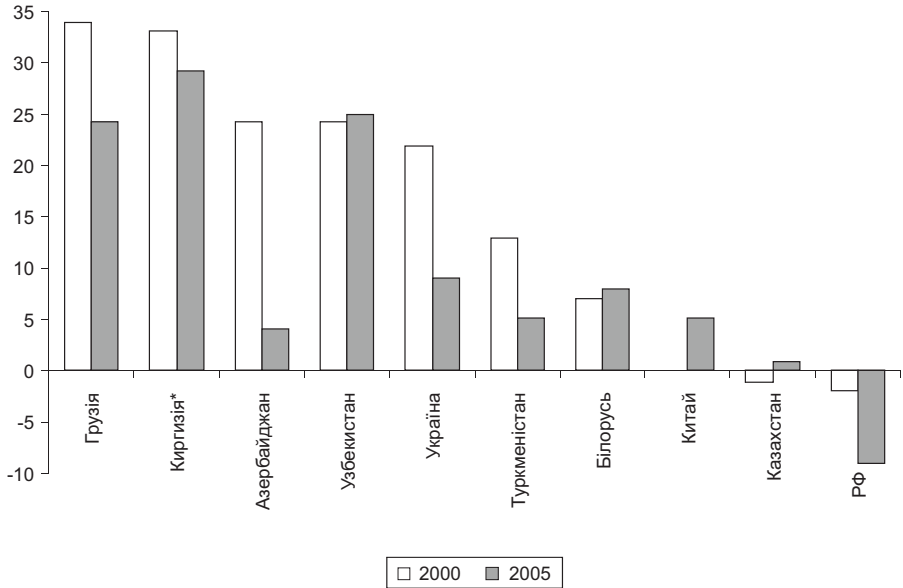

Рис. 4. ВВП на душу населення (перерахований за ППС у доларах США) мінус ІРЛП (2000, 2005)

Ці дані наводять на думку про те, що має місце розвиток умов для “декрементної відносної депривації”, за визначенням Теда Гара¹. Очікування людей залишаються незмінними (але можуть і зростати в передчутті благ,

¹ Див.: [Gurr, 1970: ch. 1].

якими має ознаменуватися кінець комунізму), але, попри загальне зростання ВВП у період між 2000 і 2005 роками, здатність їх задовольнити невпинно знижувалася. В термінах Ґара, добробут (економічний) падав, можливостей для реалізації політичних і міжособистісних цінностей ставало дедалі менше, і це створило умови для схильності людей до політичного протесту. Рівень лояльності й довіри до уряду знизився, рівень підтримки режиму катастрофічно впав (про це свідчать дані соціологічних опитувань, які не ввійшли у цю статтю). Не в усіх розглядуваних тут державах відбулися повстання, а ті країни, де це трапилося, пережили їх по-різному. Хоч би якою сильною була відносна депривація, вона може лише створити схильність населення до бунту, але її недостатньо, щоби його спричинити. Ленін стверджував, що необхідна іскра, і влаштовувачі кольорових революцій висікли цю іскру, щоби розпалити полум'я згодом сфальсифікованих виборів. Стратегія кольорових революцій спиралася на ленінську концепцію. Як сказав один із молодих організаторів, рух опору має три складові: єдність опозиції, дисципліна і ґрунтовний стратегічний план¹.

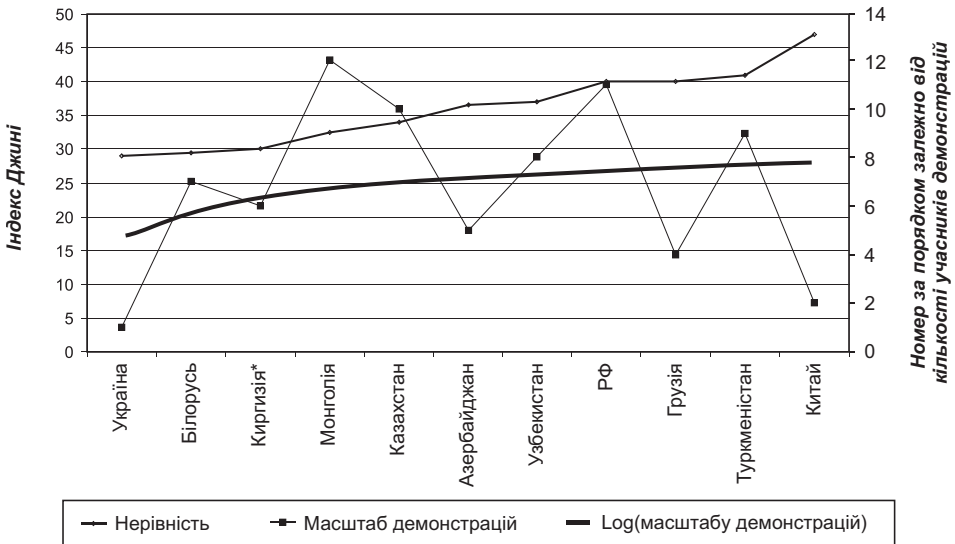

Рис. 5. Індекс Джині і народний протест

Тож як, у такому разі, рівень нерівності, на який вказують індекси Джині, корелює із масштабністю народного протесту? Подивімося на рисунок 5. Верхня лінія відповідає рівню нерівності. Масштаб народного протесту визначено за кількістю учасників протесту за даними ОБСЄ² (Китай я додав сам). Хоча багато в чому ці дані можуть бути неточними,

¹ Організатори протестів у Сербії, Україні, Грузії й Азербайджані діяли за цією стратегією, яскраво проілюстрованою в документальному фільмі Тані Рахманової “Довідник з демократичних революцій” (“The Democratic Revolutionary Handbook”, Франція, 2006 рік).

² Див.: [Beissinger, 2007: vol. 5, No. 2, p. 259–276].

вони, на мій погляд, відображають співвідношення масштабів народних протестів у різних країнах. Лінія тренду є функцією від збільшеної кривої нерівності.

Дані показують порядковий номер залежно від масовості демонстрацій: 1 відповідає найбільшій кількості демонстрантів (Україна); на останньому місці Монголія. Кореляція між нерівністю і кількістю демонстрантів становить $-0,09$ (коефіцієнт Пірсона) і $+0,02$ (коефіцієнт Спірмена) — тобто жодної значимої кореляції взагалі. Такий результат зумовлений двома крайностями. У Китаї найвищий рівень нерівності (46,9) і друга за величиною чисельність демонстрацій; з іншого боку, маємо Україну з найвищою чисельністю демонстрантів і найменшим рівнем нерівності (29,1). Якщо включити з розгляду Україну, кореляція зростає до $-0,29$ і свідчатиме про набагато тісніший взаємозв'язок між нерівністю і протестами. Якщо включити обидва крайні випадки (Китай і Україну), матимемо усталенішу (негативну) кореляцію. У цьому разі коефіцієнт Пірсона дорівнюватиме $-0,41$ ($p = 0,21, n = 10$), а коефіцієнт Спірмена сягне $-0,30$ ($p = 0,40, n = 10$)¹. Тоді наші результати показують чіткий взаємозв'язок між кількістю учасників демонстрацій і нерівністю: чим вищий порядковий номер залежно від нерівності (1 — найменша нерівність), тим більша чисельність демонстрантів (1 — найбільша чисельність). Очевидно, що високий рівень нерівності, тобто на одному полюсі бідність, а на іншому — багатство, у поєднанні зі зниженням рівня життя, налаштовує людей на бунт.

Ці дані потребують подальшої інтерпретації. Можливо, що оцінки кількості учасників про-“помаранчевих” демонстрацій завищені, адже поняття “демонстранти” охоплює як прихильників, так і противників “помаранчевих”. Також можливо, що діяльність “помаранчевих” політизувала населення сильніше, ніж було б у протилежному разі — спрацював ефект демонстрації².

Ідеологічна мобілізація і просування політики

Ініціатори кольорових революцій не тільки делегітимували наявні режими, як правило, посилаючись на порушення на виборах, а й проголосили альтернативний набір цінностей — ідеологічне обґрунтування радикальних змін. “Просування демократії”, як зі схваленням зазначає Вілсон, свідчить, що Захід просуває власні цінності й допомагає іншим країнам “жити згідно із цими цінностями” [Wilson, 2005: р. 187]. Воно містить вплив на перебіг виборів і підтримку партій, що дістали схвалення західних лідерів. При цьому значна частина літератури з “дифузії демократії” ігнорує можливість західних урядів і міжнародних організацій впливати

¹ Автор висловлює подяку Девідові Стаклеру за коментар і поради стосовно варіанта-чернетки статті.

² Запропоновані Д.Лейном оцінки рівня підтримки “помаранчевих” див. у: [Lane, 2008: vol. 10, p. 525–549].

на політичні результати в країнах, які пережили революції (див.: [Transnational Actors, 2008])¹.

Взяти, приміром, Сербію. Банс і Вольчик зазначають, що міжнародної дифузії не відбувається, “коли впливовий міжнародний актор зорганізовує зміни у слабших державах” [Bunce, Wolchik, 2006: vol. 39, p. 266, 291], і розглядають зміни в Сербії як приклад співпраці між місцевими і міжнародними акторами. Однак США і ЄС проводили агресивну політику системних змін. Кристофер Ламонт відзначає: США і ЄС об’єднали зусилля для того, щоб “вигнати Милошевича “із влади, із Сербії і [загнати] на лаву підсудних трибуналу з воєнних злочинів”. Мадлен Олбрайт і міністр закордонних справ Німеччини Йошка Фішер сформулювали стратегію, котра поєднувала економічні санкції із залученням до співпраці опонентів Слободана Милошевича в самій Сербії. Сполучені Штати не просто виділяли величезні кошти на фінансування опозиційних груп, але навіть відкрили представництво в посольстві США у Будапешті для координації зусиль зі зміни режиму в Белграді” [Lamont, 2009: vol. 25, No. 2,3, p. 181–198]. Понад те, в стратегії, запропонованій країною-головою Ради Європи, прямим текстом ішлося, що “вибірчі санкції проти режиму [Милошевича] залишатимуться невіддільною частиною політики ЄС доти, доки Президент Милошевич перебуває при владі. Рада Європи закликає народ Сербії взяти своє майбутнє у власні руки і повернути собі місце в сім’ї демократичних націй. Зі свого боку ЄС не просто продовжить підтримувати демократичну опозицію, а й почне розвивати всебічний діалог із громадянським суспільством...” [Presidency Conclusions, 2000]². Системні зміни просували і фінансово підтримували такі організації, як Німецький Фонд Маршала, Інститут перехідних демократій, Вестмінстерський фонд і Міжнародний центр із питань ненасильницьких протистоянь.

Гроші йдуть за інтересами, а інтереси й ідеологія — за грошима. У країнах, де США та їхні союзники мають економічні інтереси (зокрема, частку в енергетичних компаніях), може спостерігатися брак іноземної підтримки опору і просування демократії. Якщо уряд підтримує видобуток енергоресурсів іноземними компаніями, опозиційні їм сили не матимуть такого рівня іноземної підтримки. Як зазначає В.Островський, під час кольорових революцій лідер Казахстану Назарбаєв “розглядався як найкращий гарант західних інвестицій та інтересів. От чому з точки зору Заходу, а головне — США, політичні перестановки на вершині державної влади в Казахстані були небажаними” [Ostrowski, 2009: vol. 25, No. 2, 3, p. 347–368]. Свідчення цьому можна знайти і в Азербайджані. У документальному фільмі “Довідник з демократичних революцій”³ показано, що західні фонди, у тому

¹ Інші автори акцентували увагу на ролі міжнародних зв’язків і навіть розглядали міжнародний елемент як четверту складову перетворень.

² Див. розділ 6 у збірнику “Переосмислюючи кольорові революції” [Rethinking, 2010], що є джерелом усіх цитат із цієї праці в даній статті.

³ Режисер Таня Рахманова, Франція, 2006 рік.

числі Інститут перехідних демократій, відмовили у фінансовій підтримці молодіжному руху “Магам”. Брюс Джексон, директор Інституту, пояснив це тим, що “Вашингтон не був цілком упевнений, що це була саме опозиція”. У “Магам” є інше пояснення: Президент Алієв уклав нафтові контракти із багатонаціональними компаніями, для виконання яких була потрібна стабільність — “якщо станеться зміна влади, гріш ціна цим контрактам”. У результаті демонстрації в Азербайджані 2005 року (як і в Казахстані) завершилися цілковитим розгромом демократичної опозиції.

Для мобілізації населення на підтримку просування демократії має існувати контреліта, готова прийняти фінансову і моральну підтримку як із внутрішніх, так і з західних джерел. Згідно з цією ж логікою, ті сили в революційних країнах, що у результаті здійснюваної Заходом політики програють, пручатимуться впровадженню чужорідних цінностей. Вони обстоюватимуть власні цінності й шукатимуть прихильників, у тому числі за кордоном. Політичні й економічні процеси на Заході, і зокрема імідж США, схвалюють далеко не всі, що ставить під сумнів припущення теоретиків “м’якої політики”, таких як Най, нібито “Захід”, найімовірніше, виграє війну м’яких політик. Американська гегемонія, що загрожує деяким країнам, сприймається в негативному ключі і з боку еліт, і громадською думкою в Росії, Білорусі та Китаї.

Реакція авторитарних режимів Росії, Китаю і Білорусі та їхні дії з упереджувального придушення дисидентських рухів широко висвітлювалися в західній пресі. Заходів вживали стосовно потенційних організаторів “кольорової революції”, включно із заборонаю на проведення екзит-полів і репресіями проти опозиційних партій і їхніх лідерів. У Росії за Путіна і Медведєва антиетатистським (і прозахідним) контрелітам стає дедалі важче зорганізувати і формулювати альтернативну ідеологію. Утім, хоч як негативно ми ставимося до репресій, не можна пояснити соціальну стабільність одними репресіями. Репресії можуть здійснюватися винятково в контексті схильності еліт і населення чи то до підтримки колективної антирежимної діяльності, чи то до опору їй¹. Як наголошувала Олена Коростильова стосовно Білорусі, “специфіка режиму Лукашенка полягає в електораті: саме *задоволеність* багатьох білорусів і їхня *ідентифікація* із Президентом визначають найсталішу рису режиму — його неспідроблену легітимність”. Цитуючи Макса Вебера, вона зазначає, що “правління легітимне, коли його суб’єкти вірять, що це так” [Korosteleva, 209: vol. 25, No. 2, 3, p. 324–346].

Вивчення громадської думки в Україні також демонструє напрочуд високий рейтинг Лукашенка і Путіна як лідерів — набагато вищий, ніж у вождя “помаранчевої революції” Віктора Ющенка. У 2005 році, одразу після обрання, рейтинг Ющенка становив 5,6, тоді як у Президента Кучми — 2,7 (се-

¹ Скажімо, Бейсінджер називає цей процес “навчанням еліт” обмежувати поширення бунту, і головне питання в цьому випадку: чому деяким елітам треба “навчатися” і намагатися обмежити “революційний успіх”, тоді як інші можуть цей процес копіювати. Ситуацію у Білорусі розглянуто в: [Silitski, 2005: vol. 16, No. 4, p. 83–97]; ситуацію в Китаї — у праці Вілсона, що включена як розділ до збірника “Переосмислюючи “Кольорові революції””.

редне значення оцінок респондентів¹ за десятибальною шкалою). Проте 2006 року рейтинг Ющенка впав до 3,8, а рейтинг Путіна і у 2005-му, і у 2006-му, навіть після конфлікту з приводу цін на енергоносії між двома країнами, був вищим (6,0 і 6,3 відповідно). Ще більше вражає популярність О.Лукашенка, рейтинг якого за результатами опитувань громадської думки в Україні 2005-го (5,8) і 2006-го (6,3) був вищим, ніж у Ющенка навіть у 2005-му. Як бачимо, етатистський режим національного добробуту дуже імпонує населенню і Білорусі, і Україні, і Росії.

Політичні альтернативи

Важливими компонентами революційної ситуації є консенсус і поділ еліт. В Україні та Сербії мали місце розбіжності, тоді як у Грузії еліта була доволі згуртованою і вважала підтримку Заходу умовою економічної й політичної безпеки. Понад те, приєднання до Заходу у формі членства в Європейському Союзі видавалося вельми привабливим для Сербії, особливо з огляду на наслідки запроваджених Євросоюзом санкцій. Альтернативні політичні стратегії, що їх можуть узяти на озброєння посткомуністичні країни, передбачають членство в НАТО і/або ЄС. Приєднання до цих інститутів означає позитивний ендшпіль просування демократії — варіант, недоступний таким країнам, як Росія і Білорусь. У Сербії еліти були (і залишаються) розмежованими на прихильників ринку і більш тісних зв'язків із Європейським Союзом, з одного боку, і традиційних лівих лідерів, що виступають за державне регулювання і націоналістичну ідеологію — з іншого. У Киргизії немає реальної можливості ввійти ані до ЄС, ані до НАТО, оскільки “просування демократії” несумісне із клановою та егоїстичною політикою із вияскравленим регіональним характером².

Україна — складніший випадок. У держави, що має кордони одночасно з Росією і Європейським Союзом, завжди є вибір, навіть якщо прозахідні еліти перебільшують і спотворюють політичну перспективу членства в ЄС. Інтереси різноманітних економічних еліт із базами в різних регіонах країни накладаються на форми етнічної ідентичності: західні українці зорієнтовані на Захід, російськомовні східні українці — на Росію (див.: [Lane, 2008: vol. 10, p. 525–549]). Має місце помітний етнічний і політичний поділ уздовж осі Схід–Захід. Крім того, лідери молодіжного руху в Україні були налаштовані на радикальну боротьбу з режимом, і спонсовані Заходом організації громадянського суспільства відкрито використовувалися для підтримки “помаранчевих”. Приміром, молодіжний рух “Пора” за підтримки Вестмінстерського фонду залучив сербських агітаторів для навчання 200 активістів, яким належало зорганізувати те, що пізніше назвуть “помаранчевою революцією”³.

¹ Запитання було таке: “Як би Ви оцінили дії Л.Кучми на посаді Президента? Найнижча оцінка 1, найвища 10” (див.: [Паніна, 2006]).

² Кланову природу політичної влади розглянуто в: [Collins, 2002: No. 13, p. 137–152].

³ З інтерв'ю лідера “Пори” в документальному фільмі Тані Рахманової “Довідник з демократичних революцій” (“The Democratic Revolutionary Handbook”, Франція, 2006 рік).

У Росії, Білорусі та Китаї організована опозиція правлячому режиму строго обмежена, натомість у Сербії, Україні та Грузії існували особливо сильні прозахідні сили, здатні координувати опозиційні рухи, а крім того були великі верстви населення, схильні до цих цінностей. В Україні були всі умови для виникнення масових демонстрацій. Багато хто вважає, що в Росії демонстрації неможливі, хоча це вельми сумнівне допущення. У Росії проходили масові демонстрації на підтримку прав пенсіонерів, на знак протесту проти монетаризації соціальних пільг, а також (менші за масштабом) політичні мітинги на підтримку опозиційних нинішньому режиму кандидатів. Останні, мабуть, не були ефективні, але вони здійснювалися¹. Проте діяльність з організації кольорової революції неодмінно була б припинена владою, котра мала б на це повне право (з точки зору настроїв у суспільстві). За правління Путіна і Медведєва політичні еліти міцніше консолідовані і здатні придушити такі демонстрації.

Хоча перетворення в Росії привели до відносної депривації, режим Путіна користується широкою підтримкою народу. “Ефект демонстрацій” кольорових революцій не працює. Те, що в Росії вони не досягли успіху, напевне пов’язано з легітимністю політичних еліт і формуванням їхнього консенсусу.

У таблиці 4 наведено співвідношення схильностей, орієнтації на Захід і передумов політичної й соціальної мобілізації.

Таблиця 4

**Вирішальні чинники, що сприяють/перешкоджають
просуванню демократії**

Прагнення еліт до ЄС	Схильність до змін — наслідок результатів перетворень			Прагнення народу до НАТО, на “Захід”
	Сильна	Сильна	Слабка	
Негативне / немає даних	КИРГИЗІЯ	РОСІЯ	БІЛОРУСЬ	Відсутнє
Змішане	УКРАЇНА, СЕРБІЯ			Змішане
Позитивне	ГРУЗІЯ			Позитивне
	Висока	Низька	Низька	
	Мобілізація населення на просування демократії			

Країни, еліти (або контреліти) яких мають сильні орієнтації на ЄС чи НАТО, є очевидними мішенями для вдалого просування демократії як форми м’якої влади. Натомість у Росії, попри сильну схильність до змін, у контреліти немає альтернативних політичних цілей у формі зближення із

¹ Див., наприклад, веб-сайт <http://ainfos.ca>, де наведено відомості про організовані Партією пенсіонерів, Комуністичною партією й анархістами демонстрації в Мурманську 2005 року, в яких взяли участь 2000 осіб.

провідними інститутами Заходу — ЄС і НАТО. Той факт, що ринкова економіка не привела до поліпшення рівня життя, а також нелегітимність процесу приватизації послабили позиції неоліберального капіталізму. У Грузії, навпаки, високими є і схильність, і мобілізація населення, а політичні еліти можуть переконливо подати членство в НАТО і ЄС як доступне альтернативне рішення. У Білорусі схильність до змін і мобілізація населення на просування демократії слабкі, немає політичних перспектив членства ані в НАТО, ані в ЄС. Від початку кольорові революції мали успіх там, де були всі чотири сприятливі чинники: сильна схильність людей до змін і високий рівень мобілізації населення у поєднанні з альтернативною політичною програмою, зазвичай сформульованою в термінах членства в НАТО чи ЄС, або, у загальному випадку, такою, що проголошує західний тип модернізації на засадах ринку і приватної власності.

Висновок: сценарії майбутнього

Для всіх країн Центральної і Східної Європи поза Європейським Союзом спільним є розчарування в результатах перетворень. “Кольорова революція” — один зі способів виправити результат перетворень: привести до влади опозицію корумпованим правлячим елітам поряд із поновленням зусиль з модернізації за західними зразками — більший плюралізм, зміцнення ринку і прозахідна політична орієнтація. Правлячі режими в Білорусі, Узбекистані та Росії, навпаки, рухаються назад до етатистської моделі, яка передбачає обмеження плюралізму і збільшення державного регулювання.

У своїх оцінках багато авторів пропонують вельми спрощену версію подій, оспівуючи демократичні зміни з точки зору виборчих революцій. Їм бачиться тиск знизу, з боку лібералів, які намагаються запровадити демократію, громадянські права і добробут на противагу “антиліберальному” авторитарному режиму, що загруз у корупції. При цьому тиск цей розглядається як відносно автономний, нехай навіть заохочуваний локомотивами кольорових революцій — спонсорованими Заходом організаціями громадянського суспільства.

Насправді імпульс до змін надходить від контреліт — або зсередини правлячого політичного класу, або ззовні, — які намагаються заступити місце наявних еліт або приєднатися до них. Легітимність досягається просуванням демократії. Там, де внутрішній зміні режиму перешкоджає сама інституціональна структура, контреліти спонсують і використовують масовий рух і легітимують процес як просування демократії. Режим найслабший під час виборів, які у цьому разі стають осередком політичних змін. Твердження про нібито сфальсифіковані результати виборів запускають механізм протестів. Їхній успіх веде до повалення правлячої еліти і зміни її іншою. Наслідки, однак, далекі від “революційних” — структура наявних інститутів зберігається, хоча особовий склад може змінюватися. Найчастіше “демократичній революції” не вдається демократизувати виборчу структуру, понад те, вона може призвести до появи нових форм електоральної дискримінації (як у Казахстані). Нові еліти діють у тому самому ключі, що й їхні попередники, хоча іноді (як у Сербії, Україні та Грузії) здійснюють політику із вияскавленням прозахідним ухилом. Успішні “кольорові рево-

люції”, що ведуть до зміни еліт і зміни політики, можуть відбуватися не лише тоді, коли населення схильне до змін і мобілізоване на їх здійснення, а й коли йому пропонують альтернативні політичні програми, зокрема рух у бік приєднання до організацій, що репрезентують Захід у сфері економіки та безпеки. Описані тут революційні державні перевороти супроводжуються піднесенням різноманітних елітних груп, кланів чи сімей, які прагнуть перерозподілу активів попереднього режиму. “Виборчі революції” — один зі способів привести їх до влади. До процесу залучений і Захід, у чиїх інтересах підтримувати групи, з якими, як казала Маргарет Тетчер, “ми можемо мати справу”, або, у геостратегічних термінах, привести до влади своїх прихильників.

Зусилля із просування демократії обтяжені двома побічними ефектами. По-перше, чинні уряди переймають в опонентів методи і практику використання інформаційних технологій, а також вчать на їхніх помилках. Для зміцнення власної влади над своїми народами вони створюють власні молодіжні/студентські організації, знаходять “ворогів” із посиленням на ненаситні західні інтереси і загрози воєнної агресії під егідою США. Наслідком кольорових революційних рухів стало згортання по-справжньому філантропічних і позитивних неконфронтаційних форм розвитку громадянського суспільства — обмеження діяльності вільної преси і телебачення, а також насправді релігійних організацій¹. Чинні уряди формулюють власні контр-ідеології: розвінчують глобальну гегемонію Заходу й обстоюють самотутні форми суверенітету, демократії та громадянського суспільства.

Другий побічний ефект: посилення внутрішнього опору західному “просуванню демократії”. Громадяни цілої низки держав (у даному випадку Росії, Білорусі й Узбекистану) не поділяють багатьох принципів західної демократії. У розглядуваних країнах поширена думка, ніби твердження опозиції про фальсифікацію виборів сфабриковані². Як наслідок, політична стратегія просування “виборчої демократії” приречена на провал. Опитування громадської думки в Росії, Україні та Білорусі показують схильність до іншого типу політичної системи — демократії національного добробуту, що забезпечує стабільність стосовно надання робочих місць, охорони здоров’я, освіти та соціального забезпечення безробітних. Там, де умови для кольорових революцій були несприятливими, спроби розпочати їх виявлялися контрпродуктивними й лише зміцнили позиції правлячих режимів.

Література

Оранжевые сети: от Белграда до Бишкека / сост. Е.Бондарева; ред. Н.Нарочницкая. — СПб.: Алетейя, 2008. — 208 с.

Паніна Н. Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг / Н. Паніна. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. — 93 с.

¹ Ситуацію в Росії та Китаї докладно описано в: [Wilson, 2010].

² Опитування НДСЕП (Nispi.by/prel.html). Цит. за: [Silitski, 2005: vol. 16, No. 4, p. 90].

Beissinger M.R. Structure and Example in Modular Political Phenomena: The Diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip Revolutions / Mark R. Beissinger // Perspectives on Politics. — 2007. — Vol. 5. — No. 2. — P. 259–276.

Borers L. After the “revolution”: Civil Society and the Challenges of Consolidating Democracy in Georgia / Laurence Borers // Central Asian Survey. — 2005. — Vol. 24. — No. 3. — P. 333–350.

Bunce V.J., Wolchik S.L. International diffusion and postcommunist electoral revolutions / V.J. Bunce, S.L. Wolchik // Communist and Post-Communist Studies. — 2006. — Vol. 39. — P. 283–304.

Bush G. Inauguration Speech 2005 / G. Bush. — Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/01/20050120-1.html>. Цит. по: *Hehir A.* The Myth of the Failed State and the War on Terror: A Challenge to the Conventional Wisdom / Aidan Hehir // Journal of Intervention and Statebuilding. — 2007. — Vol. 1. — No. 3. — P. 307–332.

Clark I. Legitimacy in a Global Order / Ian Clark // Review of International Studies. — 2003. — Vol. 29. — P. 79.

Collins K. Clans, Pacts and Politics in Central Asia / Kathleen Collins // Journal of Democracy. — 2002. — No. 13. — P. 137–152.

Dunn J. Capitalist Democracy: elective affinity or beguiling illusion? / John Dunn // Daedalus. — Summer 2007. — P.10.

Ека Beselia: Accidental Murders, Coincidence or Not? — Интервью веб-порталу по вопросам прав человека в Грузии “humanrights.ge” от 11 ноября 2008 г. — Режим доступа: <http://www.humanrights.ge/index.php?a=article&id=2444&lang=en>.

Fish M. S. Democracy Derailed in Russia / M.S.Fish. — New York: Cambridge University Press, 2005. — P.18.

Goodwin J. No. Other Way Out: States and Revolutionary Movements 1945-1991 / J. Goodwin. — Cambridge: CUP, 2001. — 428 p.

Gurr T. R. Why Men Rebel / T. R. Gurr. — Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1970. — 438 p.

Korosteleva E. A. Was it a Quiet Revolution? Belarus After the 2006 Presidential Election / E. A. Korosteleva // Journal of Communist Studies and Transition Politics. — 2009. — Vol.25. — No. 2, 3. — P. 324–346.

Lamont C. Contested Sovereignty: The International Politics of Regime Change in the Federal Republic of Yugoslavia / Christopher Lamont // Journal of Communist Studies and Transition Politics. — 2009. — Vol. 25. — No. 2, 3. — P. 181–198.

Lane D. The Orange Revolution: ‘People’s Revolution’ or Revolutionary Coup? / D. Lane // British Journal of Politics and International Relations. — 2008. — Vol. 10. — P. 525–549.

Manutscharjan A. State of Emergency in Armenia. Political Crisis After the Presidential Elections of February 2008 / Ascot Manutscharjan // Auslandsinformationen. — 2008. — No. 6.

Morning Star. 8 ноября 2008 года.

Nye J. Why military power is no longer enough / J. Nye // The Guardian (London). — 31 March 2002.

Ostrowski W. The legacy of the ‘colour revolution’: the case of Kazakhstan / W. Ostrowski // Journal of Communist Studies and Transition Politics. — 2009. — Vol. 25. — No. 2, 3. — P. 347–368. Включена в виде главы в сборник: Rethinking the ‘Coloured Revolutions’ / D. Lane and S. White (eds.). — Abingdon, UK and New York: Routledge, 2010. — 336 p. (in print)

Payne C. A Visit to Kyrgyzstan / Clive Payne // Nuffield Newsletter. — 2008. — No. 4. — P. 7.

Presidency Conclusions / Lisbon European Council. — 2000. — 23–24 March. Цит. за: Christopher Lamont // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2009. — Vol. 25. — No. 2, 3. — P. 181–198. Див. розділ 6 у збірнику: *Rethinking the 'Coloured Revolutions'* / D. Lane and S. White (eds.). — Abingdon, UK and New York: Routledge, 2010. — 336 p. (in print), який є джерелом усіх цитат із цієї праці у даній статті.

Radnitz S. What Really Happened in Kyrgyzstan? / Scott Radnitz // *Journal of Democracy*. — 2006. — Vol. 17. — No. 2. — P. 136–143.

Rethinking the 'Coloured Revolutions' / D. Lane and S. White (eds.). — Abingdon, UK and New York: Routledge, 2010. — 336 p. (in print)

Schmitter P. C., Karl T. L. What Democracy is... and is not / Philippe C. Schmitter, Terry Lynn Karl // *The Global Resurgence of Democracy*. — Johns Hopkins University Press, 1993. — P. 49.

Silitski V. Preempting Democracy: The Case of Belarus / Vitali Silitski // *Journal of Democracy*. — 2005. — Vol. 16. — No. 4. — P. 83–97.

Skocpol T. States and Social Revolutions / T. Skocpol. — New York: Cambridge University Press, 1979. — P. 4.

Tanter R., Midlarsky M. A Theory of Revolution / R. Tanter, M. Midlarsky // *Journal of Conflict Resolution*. — 1967. — Vol. 11. — No. 3. — P. 264–280.

Tilly C. European Revolutions 1492–1992 / C. Tilly. — Oxford: Blackwell, 1993.

Transnational Actors in Central and East European Transitions / M.A. Orenstein, S. Bloom and N. Lindstrom (eds.). — University of Pittsburg Press, 2008. — 272 p.

Wilson A. Ukraine's Orange Revolution / A. Wilson. — New Haven and London: Yale University Press, 2005.

Wilson J. L. Colour Revolutions: The View from Moscow and Beijing / J.L. Wilson // in *Rethinking the 'Coloured Revolutions'* / D. Lane and S. White (eds.). — Abingdon, UK and New York: Routledge, 2010. — 336 p. (in print)).

Переклад з англійської Дмитра Гломозди